

**Роман Бойко
(Кіровоград)**

**СТАН ЕТНОГРАФІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ У
ЦЕНТРАЛЬНІЙ УКРАЇНІ
КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ
ХХІ СТОЛІТТЯ**

У цій статті ми докладно розглянемо ті процеси, пов'язані з розвитком етнології, що відбувалися на теренах Центральної України, а саме Кіровоградської

області, яка не тільки географічно знаходиться в центрі України, але й за історико-географічним районуванням входить до всіх етнокультурних зон центру нашої держави (йдеться про Наддніпрянщину, Поділля та Південь України). Саме Кіровоградщиною пролягає межа Степу і Лісостепу (лінія Кременчук–Кіровоград–Балта), яка розділяє Наддніпрянщину і Південь, а за річкою Синюха, що протікає з півночі на південь на заході області, спостерігаємо східне Поділля. Адміністративно область у різні часи входила до Київської, Подільської, Херсонської, Катеринославської, Миколаївської губерній, або, як зазначено в назві, – Центру України. Показовими є результати недавніх парламентських виборів, які, ніби в дзеркалі, відбили ситуацію в області щодо політичних уподобань – західні райони підтримали проєвропейську орієнтацію, східні – проросійську, що загалом відображає загальноукраїнську ситуацію, але в менших масштабах. У цьому і полягає унікальність області, яка стала своєрідною лабораторією щодо шляхів усвідомлення національної ідентичності українців серед багатьох інших народів, присутніх на цих теренах.

Кіровоградська область була утворена в 1939 році. Однак інтеграція різних економічних та культурних регіонів потребує не штучних адміністративно-територіальних поділів, як то було нерідко раніше, коли український народ не був господарем своєї долі, а вияву органічної диференціації єдиного тіла нації. Для цього треба досконало вивчити ту органічну систему взаємодії та розподілу праці, що її народ виробив протягом століть свого існування. Майже три століття, протягом яких імперія заселяла ці терени чужорідними елементами (росіяни, молдовани, серби, болгар, євреї), не могли не залишити свого сліду в побуті корінного населення. На сучасному етапі досліджень ми маємо можливість простежити ці асимілятивні процеси, результатом яких стало вироблення єдиного організму української нації.

З проголошенням Незалежності стала можливість досліджувати етнографічну спадщину у повному обсязі, відкинувши радянські штампи та настанови. Унаслідок дії сучасних глобалізаційних процесів постає гостре питання збереження тих надбань, які народ виробляв

протягом століть, їхнього дослідження та ознайомлення з ними, поки ще живі покоління, для яких традиції і звичаї є невід'ємною складовою частиною їхнього побуту. В умовах глобалізації та урбанізації, людина втрачає ці знання, які з кожним роком і кожним новим поколінням дедалі важче відшукати. На щастя, серед кіровоградців знайшлося багато дослідників, як аматорів, так і професіоналів, які взялися за цю нелегку справу.

Початок 1990-х – час інтенсивного пошуку та досліджень у межах центрально-українського регіону. Робота проводилась у різних напрямках: науково-практичні семінари, конференції та круглі столи, дослідження архівних матеріалів, активна робота із молоддю з відновлення звичаїв і традицій у сучасних умовах і, звичайно, етнографічні експедиції та польові дослідження.

Протягом 1992–1993 років у місті Кіровограді до газети обласної ради «Народне слово» видавався краєзнавчий додаток «Єлисавет» за редактування Олександра Чуднова. У газеті містилася велика кількість першоджерел з історії міста, а також етнографічний матеріал. Публікації з історії освоєння нашими предками території області містив на своїх шпальтах журнал «Поріг». Матеріали з етнографії Кіровоградщини друкувались на щомісячній краєзнавчо-етнографічній сторінці «Ексампей» у газеті «Кіровоградська правда». О. Босий та Г. Харитонов у брошурі «Чарівний круг. З історії розвитку гончарства на Наддніпрянщині» (1993) описали сучасний стан розвитку цього ремесла у нас в області. Дуже цінним джерелом інформації є видана у 2008 р. до 70-річчя області праця «Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність» за загальною редакцією того ж таки Чуднова.

Що стосується організаційної роботи, то протягом даного періоду було проведено десятки семінарів, конференцій і круглих столів. Найвідоміші з них – це «Феномен центральної України» (1993) «Спадщина Володимира Ястребова в контексті самоусвідомлення українців» (2005), «Історична пам'ять як чинник українського національного державотворення» (2008) та багато інших.

Стали доступними архівні матеріали, зокрема, велику роботу провів директор архіву, згодом викладач педуніверситету

Сергій Шевченко (про нього йтиметься нижче). М. Тупчієнко, Л. Боса, С. Проскурова розшукали в архівах інформацію про етнографів Ястребова, Рябкова і результати їхніх досліджень та опублікували її.

Велику роль у дослідженнях відіграє можливість інсценізації народних дійств у реальній обстановці. Так, кожного року в селі Гаївка Кіровоградського району проходить свято Івана Купала за автентичним сценарієм, у селі Бережинка – Водохреща, а привезений із західної України вертеп стає вже традиційним у м. Кіровограді. Студентська молодь активно долучається до цих дійств під час експедицій та етнографічних практик, беручи участь у громадському житті міста та області. Такі організації, як Національна скаутська організація «Пласт», Українське дитячо-юнацьке товариство «Січ», молодіжний рух «Не будь байдужим», школа українського рукопашного бою «Гопак», спілка ініціативної молоді «СІМ» за основу своєї діяльності беруть відродження національних традицій та виховання молоді в патріотичному дусі. Тут окрім суто наукової цікавості велику роль відіграє виховний момент, багато молодих людей долучається до глибин народної культури і традицій, що були втрачені в радянські часи і знову повертаються до життя. Саме за допомогою цієї молоді О. Босий почав розроблення нового методу етнологічних досліджень – візуальної антропології, який за допомогою сучасної відеоапаратури дає змогу записати народні звичаї на відео, і ми можемо не лише уявляти дійство, а й спостерігати його. Ще ціннішими є записи на приховану камеру, де ми маємо змогу бачити не лише послідовність певних дій, а й емоції, міміку та жести людей у невимушеній обстановці. О. Босий, крім чорнових відеозаписів, монтує також унікальні документальні («Шляхами Чубинського») та навіть художні фільми на народознавчу тематику («Легенди скіфських курганів», «Недосказана легенда»), популяризує серед молоді цікавість до минулого.

Дослідників, які безпосередньо займаються цією діяльністю, можна розділити на дві групи: аматорів і науковців. Аматори – це переважно сільські вчителі історії та місцеві краєзнавці, колекціоне-

ри, які працюють за власним бажанням та на повному ентузіазмі. Вони є найкращими джерелами інформації під час польових досліджень. Ці ентузіасти відчувають свою потрібність науці, отримують великий позитивний заряд, що дає їм змогу і надалі зберігати інтерес до своєї улюбленої справи. До таких можна віднести В. Доценка, В. Вознюка, В. Шкоду, О. Пересунчака, З. Шевченко, Ф. Плотніра та багатьох інших. Вони зібрили багатющий етнографічний матеріал, але зазвичай без допомоги науковців не мають змоги його опублікувати чи показати загалу. Знаходити таких людей під час польових досліджень і підтримувати їх також є одним із важливих завдань практичної роботи на місцях. Прикладом такої співпраці можна назвати Кіровоградське обласне історико-культурологічне товариство «Ойкумена», головою якого є Лариса Гаїда, викладач Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського, яка також видала збірку біографій «Вчителі-краєзнавці, засновники музеїв Кіровоградщини». До цього видання включено серію біографічних нарисів про вчителів-краєзнавців, які багато років займалися і займаються краєзнавчою дослідницькою та пам'яткоохоронною роботою і на громадських засадах створили музеї на місцях.

Вагомий внесок у дослідження етнографічної спадщини робить також Кіровоградський державний педагогічний університет ім. Володимира Винниченка, на історичному факультеті якого у 1991–2001 рр. здійснювалася підготовка педагогів на денній формі навчання за спеціальністю «Історія та народознавство». У 1995 році було створено кафедру українознавства (завідувачка Світлана Володимирівна Проскурова з 1994 до 1997 р. – викладач кафедри народознавства, дослідниця чумацтва в Україні), що займалася етнографічними дослідженнями (щороку студенти їздили в етнографічні експедиції). На жаль, 2005 р. набір на цю спеціальність було припинено, а кафедру розформовано. Проте за період її існування було зібрано велику кількість польових матеріалів, які ще слід опрацювати.

Відомий науковець, дослідник архівної спадщини Сергій Шевченко у своїх працях,

окрім українських етнографічних матеріалів, зібрав чимало інформації стосовно національних меншин, які живуть на теренах області, зокрема сербів, болгар, молдован, опублікувавши її в ряді наукових статей – «Етнографічне музезнавство»(2002), «Формування етнічної карти краю» (1993), «П. З. Рядков – дослідник етнографії краю» (1995) «Етнографічні дослідження Єлисаветградщини В. М. Ястребовим» (1995) та багатьох інших.

Цікавими є етнографічні розвідки, вміщені на сторінках «Методологічного вісника», що виходив у середині 1990-х років і містив статті місцевих краєзнавців та істориків, наприклад: Тупчієнко М. П., «Сільське ковальство на Кіровоградщині»; Тютюшкін Ю. В., «Записки Марії Плахотіної»; Домаранський О. О., «Дві пісні з історії нашого краю»; Босий О. Г., «Знайомство з традиційною малою пластикою та народними іграшками на уроках народознавства за археологічними та етнографічними матеріалами»; Окуньков К. М., «Традиційні художні символи в декоративно-ужитковому мистецтві і фольклорній спадщині нашого краю» та ін.

Окремо слід розглянути музейну справу нашої області. У 1920 році відновив свою діяльність (заснований ще Ястребовим 1870 р.) Єлисаветградський міський музей, створений при товаристві поширення грамотності та ремесла. Згодом він був реорганізований і отримав назву «Природничо-історичний музей», а вже в часи незалежності отримав назву «Кіровоградський обласний краєзнавчий музей». При музеї діє Кіровоградська обласна спілка краєзнавців, яку зараз очолює Костянтин Шляховий, відомий своїми дослідженнями топоніміки та адміністративного устрою області.

Свій вагомий внесок у вивчення етнографічної спадщини, виховання нового покоління дослідників зробило подружжя Любові та Олександра Босих. За їхнього активного сприяння було проведено велику кількість науково-практичних семінарів, конференцій, проведено етнографічні експедиції за участі науковців Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України «Шляхами Ексампею» (2006) та «Шляхами Чубинського» (2008).

Так, етнографічна експедиція «Шляхами Чубинського» була проведена влітку 2008 р. ІМФЕ на теренах Кіровоградщини, а також охопила Вінницьку, Одеську, Черкаську та Миколаївську області. Мета була цілком конкретна – пройти тими шляхами, якими проходила експедиція Павла Чубинського в ХІХ ст., для порівняльного аналізу зібраних матеріалів тоді і зараз. Крім українських поселень (Таужне, Казавчин, Розумівка, Цибулеве та ін.) також було досліджено молдавські (Мартоноша), сербські (Каніж), російські села старовірів (Злинка, Покровське, Клинци), що дало змогу прослідкувати процеси асиміляції населення з давніх часів донині.

Крім суто наукових результатів, експедиція, присвячена Павлові Чубинському, стала об'єднувальним фактором для науковців Кіровограда та області, до експедиції були залучені науковці педагогічного університету (О. Ратушняк, О. Босий), технічного вишу (Л. Боса, М. Тупчієнко), представники громадських об'єднань (Український клуб, кіровоградські скаутські організації), працівники музеїв та архівів, учителі та краєзнавці-аматори на місцях. Це дало змогу науковцям різних рангів спілкуватися між собою, обмінюватися досвідом і досягненнями та покращувати роботу в регіоні зі збирання етнографічних матеріалів. Експедиція активізувала і роботу місцевих краєзнавців у цей нелегкий для України час.

Серед усіх негативів, пов'язаних із поступовою втратою народних звичаїв, традицій, обрядів, слід відзначити і позитивний момент: уся праця, пов'язана з іменами Чубинського, Вовка, Сумцова, Ястребова та багатьох інших, не зникла і не загубилася в архівах, а дала блискучі плоди, результатом яких стало здобуття Україною незалежності. Відзначимо також виховний аспект наукової діяльності експедиції. Залучення до неї багатьох молодих людей сприяло популяризації фольклористики та краєзнавства, двоє з них навіть вступили до аспірантури Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України.

Нарешті відзначимо, що за активного сприяння всіх науковців-етнографів на Кіровоградщині ще 1993 р. було засновано щорічну обласну краєзнавчу премію ім. В. Ястребова, якою щороку нагороджу-

ються краєзнавці області. Призначення цієї премії не лише є великим стимулом для майбутніх дослідників, показником проведеної роботи, а й доказом розвитку науки в регіоні. Експедиція «Шляхами Чубинського» сприяла появі нових тенденцій на цю почесну нагороду.

1. *Борисенко В.* Українська етнологія. Навчальний посібник. – К., 2007.
2. *Боса Л.* Соціалізація української молоді в умовах тоталітарної системи ХХ ст. // НТЕ. – 2006. – № 5.
3. *Босий О.* Знакові функції виробів ткацтва у звичаєво-обрядовій культурі українців. – 2000. – <http://www.lib.ua-ru.net/disser/ua/code-07.00.05-p-1.html>.
4. *Воропай О.* Звичаї українського народу: Етнограф. нарис. – К., 2006.
5. *Гайда Л.* Вчителі-краєзнавці, засновники музеїв Кіровоградщини. – Кіровоград, 2004.
6. Етнографія Кіровоградщини. На допомогу вчителю. – Кіровоград, 1993. – Вип. 1.
7. *Крисаченко В.* Українознавство. Хрестоматія-посібник: У 2 кн. – К., 1996.
8. Історія міст і сіл Кіровоградської області. – К., 1972.
9. *Лісниченко Ю.* Чужий по крові та рідний за духом. – Vechirka.uafor.net 12.08.2005, 12:08.
10. *Печериця Т.* Українознавчі аспекти творчості Павла Рябкова (1848–1926). – 2003. – <http://disser.com.ua/contents/9988.html>.
11. *Плотнір Ф.* Новопразький літопис. – www/http://uk.wikipedia.org/wiki/Нова_Прага.
12. *Проскурова С.* Невідомий дослідник чумацтва. – <http://library.kr.ua/kray/ryabkov.html>.
13. *Рахно О.* Олександр Русов у науковому і громадсько-політичному житті України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – 2003. – [ec: info@lib.ua-ru.net](mailto:info@lib.ua-ru.net).
14. *Скрипник Г.* Проблеми української етнологічної науки // Вісн. НАН України. – 2001. – № 8.
15. *Скрипник Г.* Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток. – К., 1989.
16. *Смоленчук М.* Із степів полинових. – Кіровоград, 2002.
17. *Шевченко С., Козир І.* Історія рідного краю: Навч. посібник для шкіл Кіровоградщини. – Кіровоград, 2001.
18. *Шевченко С.* Українська доля Нової Сербії. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини. – Кіровоград, 2004.

19. *Шевченко С.* Кіровоградщина – козацький край. – Кіровоград, 2001.
20. *Шевченко С.* Етнографічні дослідження Єлисаветградщини В. М. Ястребовим // Етнографія Кіровоградщини. – Кіровоград, 1995. – Вип. 2.